

KURTENÊRÎNEK LI TÊGEHÊN EDEBIYATA DINYAYÊ, EDEBIYATA BERAWIRDÎ Û NÊRÎNÊN DAVID DAMROSCH

Türkan TOSUN¹

Kurte

Edebiyat zanistekê dewlemend e, ji ber hin hewcedariyan bi têgeh û binbeşên nû ve di nav demê de qada xwe fireh kiriye. Di vê nivîsê de wê behsa du têgehên edebiyatê yên ku wek zanist li cihanê êdî bi nav û deng in bê kirin; edebiyata berawirdî û edebiyata dinyayê. Di vê gotarê de li ser wate, dîrok û naveroka her du tégahan wê bê sekinandin. Pişt re nivîskar û teorîsyen David Damroschê amerîkî hat nasandin, xebat, nêrîn û fikrên wî yên di vê qadê de hatin nirxandin. Armanc di edebiyata kurdî de balkişandina li ser van mijaran e. Ji bilî vê, xebatên David Damrosch çawa dikare rê nîşanî me bide û em çawa dikarin ji wan sûd werbigrin jî xaleke din a vê gotarê ye.

Bêjeyên sereke: Edebiyata Berawirdî, Edebiyata Dinyayê, David Damrosch, Werger

Abstract

Literature is a rich science and has expanded its scope with new terms and sub-branches overtime due to necessities. In this article two literature terms, that are established as important terms in the world, comparative literature and world literature is mentioned.

The study firstly focuses on meanings of these terms, their contents and history. Then American writer and theorist David Damrosch is introduced, his studies and ideas in this field is evaluated. The article aims to draw attention to this issue in Kurdish literature. In addition, to show how David Damrosch's work can guide us and how we can benefit from them is another goal.

Key words: Comparative Literature , World Literature, David Damrosch, Translation

1 Xwendekara Doktorayê, Zanîngeha Bingöl/Mûşê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî,
e-mail:tosunturkan@gmail.com

Destpêk

Di sedsala 19emîn de li cihanê çawa ku di gelek qadan de fikr û nêrînên cuda dest pê kirin, di edebiyatê de jî rêbaz, perspektîf û dîsîplînên nû derketin holê. Têgehên edebiyata dinyayê û edebiyata berawirdî jî di vê sedsalê de navên xwe dane bihîstin. Edebiyata berawirdî wek sîstemeke rexneyê û dîsîplîneke akademîk gav avête qadê û ji hêla rexnegir, helbestvan û nivîskaran ve hat pêşvebirin.

Bi frensî *littérature comparée*, almanî *vergleichende literatur* û îngilizî *comparative literature* yanê edebiyata berawirdî ji wê demê pê de her ku diçe qada xwe fireh dike û geş dibe. Di bingeha edebiyata berawirdî de fikra Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) ya “Weltliteratur” yanê edebiyata dinyayê heye (Aytaç, 2013:11). Her du têgehên wê behsa wan bê kirin bi hev re têkildar in. Ji ber ku di teoriyên edebiyatê de guherîn çêdibin, rêbazên nû tên lêkolînkirin ev qad jî bêtir xurt dibin. Lê mixabin di edebiyata kurdî de ev têgeh bi têra xwe nayên zanîn û xebatên li ser wan jî pir kêman in.

Di vê gotarê de têgehên edebiyata berawirdî û edebiyata dinyayê hatin terîfkirin û bi kurtasî behsa naveroka wan hat kirin. Ji bilî vê profesore amerîkî David Damroschê ku bi salan e di vê qadê de pirtûk, maqale, werger, dersdayîn, konferans û xebatên din ve navê xwe daye bihîstin hat nasandin. Behsa fikr, teorî û xebatên Damrosch hat kirin da ku di edebiyata kurdî de hay ji wî çêbibe û ji xebatên wî sûd bê wergirtin.

1. Têgeha Edebiyata Berawirdî

Edebiyata berawirdî wek şaxeke edebiyata giştî li cihanê balê dikşîne li ser xwe û her roj diçe bêtir girîng dibe. Lewra mijara vê zanistê navneteweyî (international) ye, li ser netewan e (supranational), di nav qadeke teng a neteweyî û heremî nameşe. Edebiyata berawirdî cara ewil di sala 1827an de ji hêla Villemanin li Fransayê hatiye bikaranîn (Enginün, 1992: 12). Ji sedsala 19emîn pê ve di nav dîroka edebiyatê de cihê xwe edilandiyê û wisa xuya dike xebatên li ser wê di dahatûyê de wê zêdetir û xurttir bin.

Ji bo terîfa vê tegehê Aytaç dibêje du berhemên bi zimanên cuda hatine nivîsandin ji hêla mijar, fikr an jî awayê (şekil) ve tên lêkolînkirin, aliyên wan ên hevpar, yên dişibin hevdu û yên cuda tên tespîtkirin û li ser sedema van şîrove tê kirin ku ji vê ra dibêjin edebiyata berawirdî (2015: 9). Li gor Henry Rémak jî edebiyata berawirdî edebiyatekê bi edebiyateke din ra muqayesekirin, edebiyatê bi qadên din ên ku însanan derxistiye holê ve berawirdkirin e (Enginün, 1992: 17).

Wek ku ji van terîfan jî tê dîtin, edebiyata berawirdî hunereke rêbazî ye û armanca wê du berhemên edebî yên bi zimanên cuda hatine nivîsandin bi rêya analojî, nêzîkatî û hevbandorî muqayesekirin e. Dema li ser metnan muqayese

tê kirin, metin bi hurgilî tên lêkolînkirin. Cure, ziman, şêwaz, bikaranîna peyvan, kesayetiya lehengan, axaftina wan, hest, fikr, îmaj, metafor hemû tiştên bi vî rengî tên veçirandin û li gor vê muqayesekirinê şîrove tên kirin.

Hellmut Ritter jî ji bo balê bikşîne ser girîngiya têkiliya di navbera edebiyatan de dibêje girêdana dîroka edebiyatê ya bi neteweyekê ra ne rast e, lewra edebiyat her tim bi hev ra têkildar in, tesîrên wan yên erênî û yên neyînî hene (Ritter, 2011:13).

Her çiqas edebiyata berawirdî wiha bê zanîn jî hin kes li hemberî vê fikrê di-sekinin û dibêjin du berheman zêdetir berhem jî dikarin bên berawirdkirin, heta wisa ku ne mecbur e ew bi du zimanên cuda bin jî, di nav edebiyata neteweyî de jî berawirdkirin dikare bê kirin (Evecen, 2013: 120). Ji vê bêtir du berhemên heman nivîskarî jî dikarin bên berawirdkirin û li ser wan şîrove dikarin bên kirin.

Di edebiyata berawirdî de hin ekolan li dinyayê navê xwe dane bihîstin. Yek ji van ekola marksîst e ku bingeha xwe ji fikra marksîzmê hildide. Li gor vê ekolê her tişt divê li gor bûyerên civakî û aboriyê bên nirxandin. Civak her çiqas li ser erdnigariyên cuda bijîn û ji dûrî hevdu bin jî li gor geşedan û bûyerên wan ên civakî û aboriyê berhemên bi heman rengî di van civakan de derdikevin holê û divê edebiyat wiha bê berawirdkirin. Viktor Sirmunskiy û I. G. Neupokoeva wek serkêşên vê ekolê dikarin bên nîşandan. (Uçar, 2015).

Ji bilî ekola marksîst di zanista edebiyata berawirdî de du ekolên din jî hene. Yek ji wan ekola frensî, ya din jî ekola amerîkî ye. Li Fransaya ku ev têgeh lê zaye girîngiyê dide hêmanên civakî û polîtîk (Aytaç, 2015: 94). Li gor ekola frensî edebiyatên xweser, yên neteweyî û di nav xwe de girtî hene, divê li ser van lêkolîn bên kirin.

Ekoleke din jî ekola amerîkî ye ku îro pir pêş ketiye. Ji ber Şerê Cihanê yê 2yemîn gelek zanyarên edebiyatê yên alman û frensî xwe spartine Amerîkayê û li wir xebatên xwe domandine, ji ber vê pir zimanî û çanditiyê Amerîka ji hêla edebiyata berawirdî de bûye navendeke girîng (Aytaç, 2015: 84). René Wellek di vê ekolê de kesekî girîng e. Li gor vê ekolê edebiyat giştî ye, divê berawirdkirin zêdetir li ser çand û mirovan bên kirin. Li gor nêrîna Fransayê nêrîna Amerîkayê bêtir rasteqînî û rehet e. (Enginün, 1992: 17)

Edebiyata berawirdî çima bûye disîplînek? Çima li ser xebat tên kirin? Hewcedarî bi zanistek wiha heye gelo? Çi feydaya vê zanistê digîhîje me? Ev pirs dikarin bên zêdekirin. Mirov dikare bibêje edebiyat zanistekê berfireh û xurt e. Ji ber vê dewlemendiya xwe ew êdî bi tena serê xwe têra xwe nake û zorê dide sînoren xwe yên heyî ku firehtir bibe. Ev jî dibe sedem ku di bin banê vê zanista giştî de binbeşên cuda derkevin holê û her yek li gor metodolojiya xwe vê zanistê dewlementtir bike. Her çiqas di vê şaxa edebiyatê de xebatên xweser bên kirin jî, mirov nikare di navbera edebiyata giştî û edebiyata berawirdî de sînoreke sînî

xêz bike. Lewra ew bi hev ra têkildar in û heke sînorek bê xêzkerin dibe ku xebat negîhîjin armancên xwe.

Nexwe çî feydeya berawirdiya edebiyatan heye, divê hinekî li ser vê mirov bi-fikire. Di vê dewra em tê da dijîn da edebiyat jî di nav de hema bibêje hevbandorî (interaction) di hemû qadên jiyanê de heye, tu kesek an jî tişteq nikare halê xwe yê resen biparêze, miheqeq tesîrê dike an jî tesîr li ser çêdibe. Di nav vê rewşê de naskirina edebiyata civakên din dibe sedema peydabûna fikr û nêrînên têr û tije. Mirov xwe nas dike, yên din nas dike û hevdu baştir fêm dike, xweşbînî derdikeve holê, di navbera berheman de navbermetnanî (intertextuality) çêdibe, însan dikarin bi asoyeke fireh tevbigerin. Lê sedema herî girîng û sereke xurtkirin û geşkirina edebiyata neteweyî ye. Lewra di navbera edebiyatên cuda de têkiliyek çêdibe. Helbestvan, nivîskar, wergêr, rexnegir û kesên din ên li ser edebiyatê ked didin bi naskirina edebiyatên din bi xwe dihesin, dikevin li ser şopa berhem û çandên din ku ji wan sûtê werbigrin û xwe bêtir pêş ve bibin. Di bingeha destpêkirina xebatên li ser edebiyata berawirdî de jî ev rastî heye. Ji ber vê xebatên muqayesekirina edebiyatê her ku çûye dewlemend bûye. Li hember neteweperestiyê teng û xwe serdest dîtîne ev hewldaneke girîng e. Lê ji hêla hin lêkolîneran ve dîsa ketiye halekî parastina cureyek neteweperestiyê (Enginün, 1992:16).

2. Têgeha Edebiyata Dinyayê

Dema behsa têgeha “edebiyata berawirdî” hat kirin ji bo destpêka wê, hat destnîşankirin ku ev têgeh cara ewil di sala 1827an de ji hêla Villemanin ve li Fransayê hatiye bikaranîn. Têgeha “edebiyata dinyayê” (bi almanî weltliteratur) jî cara ewil ji hêla nivîskarê alman Goethe ve di sala 1827an de hatiye bikaranîn. Wek ku balê dikşîne, her du têgeh di heman salê de li welatên cuda hatine bilêvkirin û paşê li cîhanê belav bûne. Goethe dema bi xwendekarê xwe Johann Peter Eckermann re diaxive (gespräch mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens) vê gotinê bilêv dike, dibêje êdî tu meneya têgeha edebiyata neteweyî nemaye, heyama edebiyata dinyayê nêzîk e û ji bo ku em vê heyamê zûtir bînin, çî ji dest tê divê her kes wê bike (Aytaç, 2015: 29).

Ev têgeh him ji hêla wesf (qualification) û him jî ji hêla kemiyetê (quantity) ve tê bikaranîn. Ji aliyekî ve hemû berhemên bi qîmet ên edebiyata neteweyên dinyayê, ji aliyekî din ve jî her berhema ku di qada edebiyatê de li dinyayê mewcud e di xwe de dihevwîne (Aytaç, 2015: 223).

Goethe dema ku van gotinan dibêje ji edebiyata Çînê, Îtalyayê (Tasso), sirban, Îranê (Hafîzê Şîrazî), Îspanyayê û Îngilizan (Samuel Richardson) re eleqedar dibû. Ji ber tesîra Hafîzê Şîrazî di sala 1819an de Dîwana Rojhilat û Rojavayê (West-Östlicher Divan) weşandiye. Gotiye şûna edebiyateke di nav neteweyêkî de hatiye

nivîsandin, edebiyateke çandên cuda bi hevdu re têkildar dike girîngtir e. Bi van gotinan nîqaşa li ser mijara wergerê jî daye destpêkirin (Îbrişim: 2016, 4)

Tesîra edebiyata Îranê, welatên din û tesewufê her çiqas li ser Goethe çêbibe jî, wek Murat Belge jî tîne ziman Goethe li ser vê qadê sistemeke rêk û pêk ava nekiriye (Belge: Kadim, 2). Lê piştî van gotinên wî li cihanê rêyek vebûye û kesên di qada edebiyatê de dixebitin gav avêtine vê qadê û bi xebatên xwe ve ev zanist pêşve birine. Têgeha edebiyata berawirdî her çiqas li Fransayê, têgeha edebiyata dinyayê jî li Almaniyayê dest pê kiribin jî, bi taybetî li Amerîkayê pêşve çûne. Di çend salên dawîn de hin kesên ku li ser vê qadê serê xwe pir êşandine jê yek jî David Damrosch e.² Niha emê hinekî behsa xebatên wî û nêrînên wî yên li ser van têgehan bikin.

3. David Damrosch, Xebatên Wî Yên Li Ser Edebiyata Berawirdî û Edebiyata Dinyayê

3.1. Jiyan û Berhemên Wî

Piştî agahiyên der barê têgehên edebiyata berawirdî û edebiyata dinyayê divê hinek behsa David Damrosch bê kirin ka ew çima dibê mijara vê xebatê? Ji bo bersiva vê pirsê mirov bi rehetî dikare bibêje navê David Damrosch û têgehên edebiyata berawirdî û edebiyata dinyayê bi hev ra têkildar in. Lewra Damrosch bi salan di her du qadan de wek teorîsyenekî bi pisporî xebitiye. Teorî, fikr, xebat û berhemên wî yên li cihanê belav bûne, divê bên nasîn.

Piştî fikra Goethe ya edebiyata dinyayê hin kesan xwestiye wek qadeke sistematîk vê tegehê disîplîne bikin û li ser xebatan bikin ku yek ji wan jî Dawid Damrosch e. Damrosch li Zanîngeha Harvardê profesore Edebiyata Berawirdî ye. Li Zanîngeha Yaleê perwerde dîtiye û di sala 1975an de mezun bûye. Di 1980an de jî li Zanîngeha Harvardê lîsansa xwe ya bilind xilas kiriye. Ji sala 1980an heta sala 2009an (29 sal) di Zanîngeha Columbiyayê beşa Edebiyata Berawirdî de ders daye. Ji heyama antîk bigre heta roja me li ser edebiyata cihanê û edebiyata berawirdî gelek maqale û pirtûk nivîsandine, konferans û ders dane, endamê gelek sazî û komelehan e.

Berhemên wî li gelek zimanan hatine wergerandin, wek erebî, tirkî, polonkî, vîetnamkî, çînî, japonî, spanîkî. Damrosch demekê serokatiya Komeleya Edebiyata Berawirdî ya Amerîkayê kiriye û ew di heman demê de avakerê Enstîtuya Edebiyata Dinyayê ya Zanîngeha Harvardê ye ku ev enstîtû di sala 2010an de hatiye avakirin. Li gelek zanîngehan ders daye, beşdarî gelek konferans û sem-

2 Berfirehî wê li ser jiyan, behrem û xebatên wî yên der barê edebiyata berawirdî û dinyayê da bê sekinîn

pozyuman bûye.³ Damrosch dikare bi zimanê îngilizî, almanî, frensî û îspanyolî bixwîne û biaxive. Lê zimanên yewnanî, îtalyanî, latînî, hiyeroglîfên Misirê, îbranîkiya încîlê, zimanê aztekan (Nahuatl), zimanê skandînavyayê ya berê (Old Norse) û zimanê akadî ya ku ji hêla asurî û babiliyan ve dihat axaftin (Akkadian) dikare bixwîne. Ji bilî vê amadehiya pirtûkeke ku mijara wê nivîsên kurewî (global) çawa tesîrê li ser edebiyata neteweyî dikin ku ew derkevin holê û dîsîplîna edebiyata berawirdiyê dike.

Hin berhemên wî yên sereke ev in; *The Narrative Covenant: Transformations of Genre in the Growth of Biblical Literature*, 1991 (Peymana Vebêjê: Veguherîna Şeweyê Di Mezinbûna Lîteratura Încîlê De), *We Scholars: Changing the Culture of the University*, 1995 (Em Akademîsyen: Guherandina Çanda Zanîngehê), *Meetings of the Mind*, 2000 (Hevdîtînen Zîhnî), *What Is World Literature?*, 2003 (Edebiyata Dinyayê Çi ye?)⁴, *The Buried Book: The Loss and Rediscovery of the Great Epic of Gilgamesh*, 2007 (Pirtûka Binaxkirî: Windabûn û Jinûvedîtina Destana Mezin a Gilgamêşê), *How to Read World Literature*, 2009 (Edebiyata Dinyayê Divê Çawa Bê Xwendin?)⁵

Damrosch ji bilî pirtûkên bi tena serê xwe nivîsandine bi hin kesên din ra jî pirtûk û antolojî amade kiriye. Di nav van xebatên ku bi komî hatine amadekirin de hin caran wek edîtor berpirsyarî hildaye li ser xwe. Mînak di antolojiya bi navê *The Longman Anthology of World Literature*, 2004 (Longman Antolojiya Edebiyata Dinyayê) de Damrosch edîtorî kiriye. Ev antolojî ji 6 cildan û 6500 rûpelî pêk tê û tê de ji rojhilat û rojavayê behsa gelek berhemên tê kirin. Ji bilî vê Damrosch di amadekirina van pirtûk û antolojiyan de wek pisporekî di nav koma amadekaran de xebitiye; *“Teaching World Literature”*, 2009 (Hinkirina Edebiyata Dinyayê), *Princeton Sourcebook in Comparative Literature From The Europea Enlightenment To The Global Present*, 2009, (Pirtûka Çavkanî ya Prîncetonê ya Di Edebiyata Berawerdî de Ji Ronahîbûna Ewropayê Heta Heyama Global), *The Longman Anthology of British Literature* 2009, (Longman

-
- 3 David Damrosch di navbera 18-20 çileyê pêşîn a 2008an de li Stenbolê beşdarî sempozyuma “Di Çileyê Pêşîn de Edebiyat” bûye. Ev sempozyum ji ber salvegera 75emîn a kovara *Varlık* bi hevkarîya Zanîngeha Bilgiyê, Wezareta Çand û Turizmê, Kùltür A.Şyê û Şirketa Lêkolînê KAYê hatiye li darxistin. Danezanên encama vê konferansê bi navê *“Dema Edebiyata Dinyayê Tê Gotin: Di Çileyê Pêşîn de Edebiyat” (Dünya Edebiyatı Deyince: Aralıkta Edebiyat)* wek pirtûk hatiye amadekirin û ji Weşanên Varlıkê hatiye weşandin.
 - 4 Weşanên Zanîngeha Bilgiyê ya Stenbolê di sala 2011an de ev pirtûk wek *“Dünya Edebiyatı Nedir?”* wergerandiye zimanê tirkî. Ji bilî tirkî ev pirtûk bi japonî (2011), çînî (2011) û zimanê tîbedî (2003) jî hatiye weşandin. Gelek agahiyên ku me di vê gotarê de behsa wê kir ji vê pirtûkê hatin hildan.
 - 5 Weşanên Zanîngeha Bilgiyê ya Stenbolê di sala 2010an de ev pirtûk wek *“Dünya Edebiyatı Nasıl Okunmalı?”* wergerandiye zimanê tirkî. Ji bilî tirkî bi zimanê çînî (2012), îtalyanî (2012) û vietnamî (2012) jî wergera vê pirtûkê hatiye kirin. Ev pirtûk zêdetir der barê rê û rêbazê de ye. Agahiyên ku me di vê gotarê de behsa wê kir jê qismek jî ji vê pirtûkê hatin hilibjartin.

Antolojiya Edebiyata Îngilizan), *Masters of British Literature*, 2007 (Hosteyên Edebiyata Îngilizan)⁶ *World Literature in Theory*, Modern Language Association, 2009 (Edebiyata Dinyayê Di Teoriyê De).

Ji jiyana wî ya akademîk a têr û tije bi tenê behsa çend xebatên wî hatin kirin, lê ji bilî van Damrosch hin werger jî kirine, di gelek zanîngehan de ders daye, maqale nivîsandine, di konferansan de pêşkeşî kiriye û hê jî bi eşqeke mezin li ser edebiyata berawirdî dixebite. Heke niha hinekî behsa rêbaz û zimanê Damrosch a di berhemên wî de bê kirin mirov dikare bibêje Damrosch di berhemên xwe de bi eşkere ewil pirsan dipirse û paşê bi mînak ve bersivên wan dide. Teoriyên wî balkêş in û di hişê xwîneran de dibin sedema pirs û meraqan.

Damrosch li dû berhemên cuda yê heyamên berê dikeve. Çawa ku tiştêkî bi qîmet ê wek zêr û zeberatan li bin erdê dimîne, haya tu kesî jê tune, lê paşê tê dîtîn û qîmetê dibîne, Damrosch jî dixwaze berhemên cuda ên herêmi, yê berê an jî yê kevnare qet nehatine bihîstin derxe holê. Wek dedektîfêkî, arkeologekî etnografekî li dû ziman, çand û edebiyatan digere. David Damrosch di hevpeyvîneke xwe de dibêje berhemek çiqas li cihanê bigere, bê xwendin ew dibe edebiyata dinyayê û wek mînak behsa wergerandina helbestên aztekan dike. Dibêje heke wergera van helbestan nehata kirin ji bilî Meksîkayê tu kesî wê ev helbest nexwenda, heta wisa ku li Meksîkayê jî hema hema tu kes wan naxwîne û wiha dewam dike: “Min hin helbestên aztekan bi xwe wergerand û di antolojiyên ku ji demeke dirêj e tînin çapkirin de weşand. Bi vî awayî edebiyateke biçûk a ku demeke dirêje kesî li rûyê wê nedinêhêrî derkete holê.” (Suher: An interview with David Damrosch, 13).

Wek ku wergerandina helbestên aztekan jî tê dîtîn, Damrosch metin û mijarên xwe ji zemanên berê, metnên qedîm hildibêjere û dixwaze nîşan bide ku edebiyata dinyayê çiqas girîng û dewlemend e. Li ser vî mijarê jî ber ku erdnigariya em lê dijîn dîsa mirov dikare mînakeke din nîşan bide. Damrosch di pirtûka xwe “Edebiyata Dinyayê Divê Çawa Bê Xwendin? de di beşa “Li Ser Şopa Gilgamiş” de dema behsa dîtina tabletên Destana Gilgamêş dike navê du îngilizan Edward Mitford û Austen Henry Layard dike. Dibêje ew di 1839an de ji malbatên xwe vediqetin ku herin Seylanê, behsa rêwîti û xebatên Mitford û Layard dike. Layard tê Nemrudê û Mûsilê, li ser rêya Dicleyê xebatên arkeolojiyê dike. Paşê hevalê wî Hormuzd Rassam 25 hezar tabletan li qesra Qral Asurbanipal li binê erdê dibîne (1853) lê kes nikare bixwîne. Ciwanekî bi navê George Smîth li British Museumê nivîsên li ser van tabletan dixwîne. Dema Damrosch behsa Smîth,

6 Di vî pirtûka ku ji hêla tîmekî ve hatiye amadekirin de behsa nivîskarên îngilîz yê wek Barbauld, Blake, Wollstonecraft, Wordsworth, Coleridge, Keats, Barret Browning, Browning, Tennyson, Yeats, Woolf, Joyce, Eliot, Walcott, Heaney ve Rushdî û berhemên klasîk ên ku tesîr li ser edebiyata îngilîzan kirine hatiye kirin. Di vî antolojiyê de rewşa çandî, dîrokî û edebî ya ku ev berhem derketine holê jî dikare bê dîtîn.

xebatên wî û gera wî ya li ser axa Mezopotamyayê dike, navê tirk, kurd, çand û jiyana osmaniyen, rewşa siyasî ya wê serdemê di vê qismê pirtûkê de derbas dibe (2016: 51-67).

3.2. Nêrînên Wî yên Derheqê Edebiyata Berawirdî De

David Damrosch dema behsa edebiyata berawerdî dike dibêje divê xebatên li ser vê edebiyatê zûtir bihatana kirin, li gor wî ev qad qadeke dereng mayî ye, lê her ku diçe berfireh dibe. Damrosch tîne ziman ev xebat berê bi destê çend hêzên mezin ên li Ewropaya Rojava ve dihatin kirin ku ew jî edebiyata frensî, almanî, îngilîzî û hinek jî ya amerîkî bû. Damrosch fikrên xwe wiha tîne:

“Gelemperiya Ewropayê bi xwe jî ne di navê nîqaşê de bû. Edebiyata Ewropaya Rojhilat jî zêde nehat nîqaşkirin. Ji Endulusê edebiyata ereban nehat nîqaşkirin. Hema bibêje edebiyata Îzlandayê qet nehat nîqaşkirin. Ji ber vê nîşkek berê kesê zimanê îzlandî, portekizî heta zimanê lehî dixwend, berawerdî dikir û li ser van xebat dikir kêmbûn, pir zehmet bû. Ev mijar û kevneşopên girîng in. Bi ya min ev qadeke derengmayî ya ku fireh dibe ye.” (Suher: An interview with David Damrosch, 15).

Piştî vê rexneya Damrosch divê li vir behsa du rexneyên din jî bê kirin ku yek ji wan a Cemil Meriç û ya din jî rexneya Franco Moretti ye. Cemil Meriç fikra edebiyata dinyayê rexne dike, dibêje ew bi nêrîneke navendî ya Ewropayê ve tê meşandin û qet naxwaze Asyayê bibîne (Aytaç, 2013:77). Teorîsyen û rexnegirê îtalyanî Franco Moretti jî di nivîseke xwe ya bi navê “Conjectures on World Literature” (Feraziyeyên Li Ser Edebiyata Dinyayê) de behsa gotinên Goethe û Marks dike. Moretti dibêje Marks di sala 1848an de ev gotin anîye ziman “Yekalîbûna neteweyî û tengfikirî her ku diçe ji holê radibe û ji gelek edebiyatên herêmî û neteweyî edebiyateke dinyayê dizê”. Moretti balê dikêşîne li ser fikrê van her du kesan û dibêje ya di hişê Goethe û Marx de derbas dibû Weltliteratur yanê edebiyata dinyayê bû û edebiyata berawirdî rexne dike:

“Edebiyata berawirdî di rastiyê de hewldaneke entelektuelî ya mutewazî ye ku bi Ewropaya Rojavayê ve sînorkirî maye, gelemperî li der û dora çemê Rhineyê (filologên alman ên li ser edebiyata fransîzî dixebitîn) divizîre. Ji vê zêdetir meneşeke wê tune. Ev encamek e û min li gor formasyona xwe ya entelektuelî derxist. Lewra xebatên zanistî her tim xwedî sînoran in. Lê sînor jî diguherin û ez dibêjim êdî wext hat ku divê em bizivirin wê xala berê ya Weltliteratur ya ku dengvedanên biûdîa derketibû holê.” (Moretti: 2000, 1)

Dema behsa edebiyata berawirdî tê kirin du têgehên girîng ên çend salên berê ketine nav edebiyatê û bala pisporên edebiyata berawirdî dikêşînin hene. Yek ji wan “glocal” û ya din jî “kurewîbûn” (globalization) e. Damrosch dema behsa têgeha glocal dike dibêje ev têgeh di salên 1990î de di nav teşkilatên civakî yên sîvil de hatiye bikaranîn û armanca wê jî “bi fikreke kurewî herêmkî tevgerîn e”. Damrosch destnîşan dike têgeha glocalê di edebiyatê de bi du şiklên sereke der-

dikeve holê. Yek ji wan nivîskar girseyên kurewî didin ber çavên xwe û meseleyên herêmî wisa dinivîsin. Ya din jî nivîskar heremîbûna xwe wek mîna keke biçûk a guherîna kurewî pêşkeş dikin, yanê dikarin ji dinyaya derva ber bi hundir çûyîne derxin pêş. Ji bo nivîskarê kurewî yê ewil jî “Kipling” (Hindistan-1865) mînak nîşan dide û dibêje Kipling him wek nivîskarekî herêmî û him jî wek nivîskarekî biyanî nivîsiye (2016: 126- 128).

Ji bo kurewîbûnê (globalization) jî Damrosch dibêje tesîra wê ya herî mezin ew e ku fikra “welat” tevlihev dike. Lewra kesên koçî cihekî din dikin têkiliyên xwe bi her du civakên (civaka berê ya lê dijiya û ya nû) ji hev cudatirin diparêzin, bi rêya înternet, telefona bêrikê û seferên balafiran têkiliya xwe ya nêzîk didomînin (Damrosch, 2016: 135). Bi nêrîna David Damrosch kurewîbûn sînoren neteweyî şêlû dike, îstiqrara kodên exlaqî xirab dike, nasnameyên herêmî tevlihev dike (2016: 143).

3.3. Nêrînên Wî yên Derheqê Edebiyata Dinyayê De

Edebiyata dinyayê bê serî û bê binî ye, ew bi milyonan berhemên devkî û nivîskî di xwe de dihevin. Ji gelek ziman, çand û berhemên pêk tê û ji ber vê çavê mirovan ditirse ku ew gava xwe biavêjin vê qadê. Lê hin kes dibêjin hemû berhem û metin yek metnek e û divê li ser vê metnê xebat bînin kirin. Yê wê fikrê qebûl dikin jê yek jî David Damrosch e. Damrosch dibêje ev ne têgehêk û qadeke wisa ye ku sînoren wê nikare bê xêzkirin û zeftkirin. Bi nêrîna Damrosch edebiyata dinyayê her ku diçe bi hev ra tê girêdan, ev qad ne qadeke wisa ye ku xebateke heta hetayî di xwe de bihevin, lewra sînoren wê fireh e.

Ji bo terîfa edebiyata dinyayê Damrosch profesor Vinay Dharwadkerê ji Hindistanê referans nîşan dide û wiha dibêje: “Heke em fikra Vinay Dharwadkerê ji xwe ra bikin palgeh em edebiyata dinyayê dikarin wiha terîf bikin ‘ew (edebiyata dinyayê) montajêke nexşerêyên hereket dikin e ku ev nexşerê wek ku li ser hevdu sîwar bûne xuya dikin’ (Cosmopolitan Geographies, r.3) û ev hereket (ya nexşerêyan) him der barê dîroka edebî û him jî der barê hêza çandî de têkiliyên guherbar di xwe de dihevin. (2013: 26).”

Wek ku Damrosch jî tîne ziman edebiyata dinyayê nikare bi pênaseyek navendî ve bê sînorkirin. Lewra edebiyata dinyayê perçekirî ye, sînoren wî yên madî û manewî yên ku diguherin hene, ji hêla dîrokî ve dikare bi nêrînên cuda bê nirxandin. Damrosch dibêje edebiyata dinyayê nivîsa ku di wergerê de meneyê qezenc dike ye (Îbrişim, 2016: 7). Yanê dema berhemê ji zimanekî derbasî zimanê din dibin, ji wê çanda jê derbas dibin tiştan hildide, edebiyat dewlemend dibe û xwe derdixe holê.

David Damrosch ji bo edebiyata dinyayê dibêje her yek berhema ku ji welatê xwe derdikeve û xwe digîhîne cih û warên cuda êdî dikeve nav sînoren edebiyata dinyayê û wiha behsa vê mijarê dike: “Sînoren wê her çiqas wiha bê xêzkirin jî, ew

ji kuliya teke berheman a gewre pêk tê. Ev berhem qismêke mezin a rehên xwe ji civakên cuda yên xwedî dîrokên cuda, çarçoveya referansên çandî û poetikayan digire (2013: 5).”

Damrosch li ser têgeha “weltiliteratur” ya ku Goethe aniye ziman disekine, dibêje ev têgeh di akademiye de bûye sedema nîqaş û panîkê, lê ev ne fikreke şaş e. Li gor nêrîna Damrosch edebiyata dinyayê rêbazeke xwendinê ye ku mirov dikare vê rêbazê ji bo her yek berhemê an jî tevahiya berheman bisepîne. Ew rêbaz wek klasîkan ji bo xwendina tiştên nû jî rêbazeke kêrhatî ye. (2013: 6).

Li gor Damrosch edebiyata dinyayê pîrçandî û pîrzemanî/pirdemkî ye (2013: 17). Li ser rûyê dinyayê bi hezaran zimanên tîn axaftin hene. Li gor texmîna UNESCOyê ew şeş hezar in. Lê ji wan hinek her ku diçe ji ber sedemên cuda êdî kêmtîna axaftin, hinek jî ji bilî bikaranîna çend kesan nayên axaftin û hindik maye koka wan biqele û ew êdî ji holê rabin (Grotefels: 2017,1). Ji vê agahiyê jî eşkere ye ku li ser rûyê erdê çawa gelek zimanên cuda hebin, wisa jî edebiyatên cûr be cûr hene. Edebiyata hin civakan ji ber ziman û çandên serdest derfetê nabînin xwe bi tîra xwe bidin nasîn, haya civakên din ji wan çêbibe, lê her yek li gor civaka xwe biqîmet û dewlemend e. Ne mumkun e ku mirov hemû zimanan bizanibin û berhemên hemû civak û welatan bixwînin. Ji ber vê werger rêya herî girîng e ku mirov berhemên din ên edebiyata dinyayê bixwînin, çand û welatan binasin, bi hev ra danûstendinê bikin ku edebiyata cihanê geştir bibe.

Li gor Damrosch edebiyata dinyayê gelemperî ji van sê şiklan yekî an jî her sê şikl bi hev re derdikevin pêşberî me:

- Koma klasîkên êdî rûniştine (ne bi tenê berhemên Rojavayê, berhemên ku ji helbetsa Misir, îbranî û Çînê bigre heta roja me hatine)

- Kanona şaheseran a tekamûlbûyî (Hin berhem demekê dibin şaheser lê di nav demê de cihê wan diguhere û ew ji nav rêza şaheseran derdikevin, wek Kafka. Di destpêkê de ew wek semboleke ji sînorên çandê derbasbûyî dihat dîtin, lê paşê wek “cihûyekî ji Pragê” hat binavkirin)

- Pîrpaceyî yên ku paceyên wan ji dinyayê re vedibin (berhemên bi wezîfeya xwe ya ku ji alemên biyanî re paceyên xwe vedike û dikeve nav edebiyata dinyayê). (2013: 16) Bi nêrîna Damrosch destana “Aeneîs” ya ku nivîskar Vergîliusê ji Romayê nivîsandîye van her sê taybetmendîyan di xwe de dihevine û ji ber vê berhemeke edebiyata dinyayê ye. Lewra ew him klasîk e, him şaheser e û him jî paceyêke ji dinyaya împaratoriye ya Romayê re vedibe ye (2013: 17).

Bi fikra Damrosch berhemek di nav pêvajoyeke xwedî du astan de dikare bikeve nav edebiyata dinyayê. Asta yekemîn ew e ku divê ew wek berhemeke edebî bê xwendin û ya din jî ji bilî ziman û çanda xwe divê di dinyayeke fireh de bigere û bê xwendin (2013: 17). Li vir jî dîsa girîngiya wergerê derdikeve holê. Bi nêrîna Damrosch di rastiyê de qismêke mezin a edebiyata dinyayê edebiyata

wergerî ye (2016: 77) ku ew jî xwedî hin pirsgirêkan e wek gramer, deşîfre, koma peyvan, nêrîna wergêr, çarçoveya çandî û hwd.

3.4. Nêrînên Wî Yên Derheqê Wergerê De

David Damrosch ji bo wergerê dibêje werger him projeyêke çandî û him jî ya rêzimanî ye. Damrosch tîne ziman dema werger tê kirin divê li gor eslê metnê û serbestiyê bi awayekî baş bê nixandî ku bibe wergereke baş (2013: 78). Damrosch girîngiyêke mezin dide wergerê û haya wî ji edebiyata tirkî jî heye.⁷ Di edebiyata tirkî de hin kes henin ku navê wan bi saya wergerê li cîhanê belav bûne yek ji wan jî nivîskar Orhan Pamuk e.⁸ Damrosch bi Orhan Pamuk re pir eleqedar e û di pirtûkên xwe de gelekî behsa wî dike. Di destpêka pirtûka “Edebiyata Dinyayê Divê Çawa Bê Xwendin?” de Damrosch wextê spasiya hin kesan dike dibêje: “Vê pirtûkê ji wan hevdiştinên semînarên ên me bi Wiebke Denecke, Orhan Pamuk, Sheldon Pollock û Pauline Yu bi hev re amade dikir, gelek sûd wergirt” (2016: vii).

Li gor teoriya Damrosch qîsmeke mezin ya edebiyatê ya ku li cîhanê, edebiyata wergerê ye. Ev jî tê wê meneyê ku werger karekî zehf girîng e. Damrosch balê dikşîne berhemên bi zimanên kêmtên axaftin ve hatine nivîsandin û ji bo girîngiya wergerê nîşan bide dîsa behsa Orhan Pamuk dike:

“Heke werger nebûya romannûs Orhan Pamuk wê li dervayî Tirkiyeyê nehata nasîn. Bi saya wergerê romana Pamuk Kar (Berf) a ji hişê mirovan dernakeve bi navê Nieve li balafirgeha Mexico Cityê tê dîtin; bi navê Schnee ji pirtûkfiroşên Berlînê tê kirîn; bi wergera îngilîzî Snow dikare li ser navnîşana Amazon.comê bê siparîşkirin. Wergerê derfet da ku Orhan Pamuk Xelata Nobelê ya Edebiyatê ya 2006an bigre. Him Pamuk û him jî gelek nivîskar di pêşbirkên edebiyatê yên dinyayê de gelemperî bi tenê ji wergerên xwe tîne xwendin” (2016: 77).

Damrosch behsa dîroka Tirkiyeyê dike û dibêje piştî împaratoriyeke mezin welatekî modern ya ku artêş, alfabe, perwerde û rêvebirîya xwe guherandiye ava dibe ku li vir gelek nivîskar derdikevin û romanên dinivîsin yek ji wan jî Orhan Pamuk e û ji bo romannivîsina wî wiha dibêje: “Pamuk ji hêla referansên edebî û nêrînê ve bi temamî yekî ewropî ye, lê ji hêla melzeme hîlbijartinê ve bi awayekî îstiqrar romanûsekî herêmî ye.” û dîr û dirêj behsa romanên wî, lehengên wî û rêbaza nivîsandina Pamuk dike (2016: 131-132). Damrosch Orhan Pamuk dişîbîne Borges û dibêje wek Borges, Pamuk jî li hember çanda Rojavayê û çanda xwe ya neteweyî bi azadiyeke hukumran tevdiqere” (2016: 134).

7 Damroschê bi edebiyata dinyayê ra evqas eleqedar e hatiye Tirkiyeyê, beşdarî konferansan jî bûye. Têkiliya wî bi civaka tirkî û Orhan Pamuk re heye. Lê der barê edebiyata kurdî de gelo çî difikire û haya wî çiqas jê heye me xwest ku em vê mijarê zelal bikin. Ji ber vê me ji şexsê wî re peyamek şand, lê mixabin tu bersivek ji wî nehat.

8 Di sala 2006an de bû xwediyê Xelata Oscarê ya Edebiyatê

Ji mînaka Orhan Pamuk jî tê dîtin ku werger çiqas girîng e û di edebiyata cihanê de ji bo ku berhemek bê nasîn û bigîhîje gelek kesan çiqas ferz e. Bi nêrîna Damrosch wergereke bê qûsur metnê cardin dide axaftin, dibe danûstendineke çandî ya berbiçav û ji bo berhemeke ji mala xwe derketiye ku ber bi dinyayê diçe ve dibe sedema merhaleyê nû. Werger him projeyê zimannasiyê û him jî ya çandî ye (2016: 78).

Herî dawîn ji bo meseleya wergerê ji bilî Damrosch li vir çend hevok heke ji nivîskarê navdar Jorge Luis Borges bîn dayîn, ew dema behsa xwendina pirtûka Dante ya bi navê “Komediyaya Îlahî” û beşên cehennem (îtalyanî: inferno), araf (îtalyanî: purgatorio) û bihûştê (îtalyanî: paradiso) dike, dibêje pirtûkê tesîreke pir mezin li ser wî kiriye. Borges balê dikîşîne li ser wergera pirtûkê û dibêje li ser rûpelên çepê bi îtalyanî, li aliyê rastê jî bi îngilîzî nivîs hatine nivîsandin û piştî xwendina wan wî fêhm kiriye werger tu carê nikare cihê metna orjînal bigre, bi tenê alîkariyê dide xwîneran ku ew nêzîkî metna resen bibin (2015:45).

Her çiqas wek ku Borges jî tîne ziman werger ji sedî sed nikaribe cihê metna orjînal bigre û tahma zimanê ku pê hatiye nivîsandin bide mirovan jî ji bo edebiyata dinyayê dewlemend û xurt bibe mecbur e ku bê kirin. Lewra li ser rûyê erdê bi hezaran ziman û edebiyat hene û ne mumkun e însan hemû zimanan bizanibin û wan berheman bi zimanê hatine nivîsîn bixwînin. Lê wergerek divê çawa bê kirin ev mesele her tim tê nîqaşkirin û wê bê nîqaşkirin jî.

Encam

Tegehên edebiyata berawirdî û edebiyata dinyayê yên ku behsa wan hat kirin di edebiyatê de du tegehên girîng in û qîmeta wan her ku diçe zêde dibe. Ji bo ev têgeh baş bîn fêmkirin du pirtûkên David Damrosch ên mijara vê gotarê ne dikarin bîn xwendin ku fikr û nerînên wî yên li ser van meseleyan baş bîn fêmkirin.

Edebiyatên li dûrî kanon û patronajê di vê qada serdest de ji bo ku navê xwe bidin bihîstin û gavê bavêjin vê alemê divê teqez girîngiyê bidin wergerê, bi ziman û edebiyatên din re tîkiliyê daynîn. Lewra civak û şaristan bi tîkiliyên civakên din re li xwe mikur tîne û pêşve diçin. Fikr û edebiyat bi saya wergerê li cihanê xwe digîhînin girseyên mezin û tesîrê li ser wan dikin. Werger dikare ji bo pêşveçûna ziman roleke erênî bilîze, lê di heman demê de dikare tesîreke neyînî li ser ziman û çandê jî bike, qîmeta wê kêmkirî bike. Ev girêdayî mijara werger gelo çawa hatiye kirin e. Ji bo wergereke baş jî divê mirov him ziman û him jî çanda wê berhema ku tê wergerandin baş bizanibe.

Edebiyata dinyayê û qada berawerdiyê wek Damrosch jî dibêje ji bo li ser xebatê kirin qadeke derengmayî ye, lê her diçe firehtir dibe û pêşve diçe. Helbet pirsgerêkên wê jî hene, lê girîngiya wê ji pirsgerêkên wê zêdetir in. Kurd çawa

ku di gelek mijaran de dereng mane, mixabin di vê mijarê de jî dereng mane û divê zêdetir bixebitin. Helbestvan, nivîskar, wergêr, rexnegir û akademîsyenên kurd yanê bi kurtasî dildarên edebiyata kurdî dikarin hewl bidin ku ev qad di nav edebiyata kurdî de jî pêşve here. Ev jî ancax bi nasîna edebiyata xwe û nasîna edebiyata dinyayê dibe.

Li cihanê çawa di her qada jîyanê de serdestiyek hebe, di qada edebiyatê de jî (patronaj û kanon) heye. Kurd li hember vê divê edebiyata xwe û edebiyatên din baş nas bikin, zimanên cuda hîn bibin, welatên din bigerin û bi rêya wergerê xwe bi cihanê bidin nasîn û wan nas bikin.

ÇAVKANÎ

- Aytaç, Gürsel. (2013), *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Borges, Jorge Luis. (2015), *Yedi Gece*, İstanbul: İletişim Yayınlar. 2.Baskı
- Damrosch, David. (2013), *Dünya Edebiyatı Nedir?* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Damrosch, David. (2016), *Dünya Edebiyatı Nasıl Okunmalı?*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Enginün, İnci. (1992), *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Evenen, Doğan. (2013), *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Çerçevesinde Bir Nazîre Geleneği Örneği: Şeyh Gâlib'in Nedîm'e Yazdığı "Sen" Redifli Gazel*, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, 2013.
- Moretti, Franco. (2000), *Concejtures On World Literature*, New Left Review Magazine, 1 January-Februart, 2000.
- Ritter, Hellmut. (2011), *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, Ayrıntı Yayınları.
- Uçar, Ezgi. (2015), *Marksist Karşılaştırmalı Edebiyat*
<https://prezi.com/3js8hbig2lsv/marksist-karsilastirmali-edebiyat-ekolu/>
27.10.2017/18.00
- <https://oggito.com/dunya-edebiyati-kavramina-kisa-bir-bakis-0220161167708.10.2017/18.41>
- Belge, Murat. *Kadim ve yepyeni: Dünya edebiyatı*.
<http://www.milliyet.com.tr/kadim-ve-yepyeni-dunya-edebiyati-kitap-1323967/07.10.2017/22.54>
- Grotefels, Sina (2017), *Diller Ölüyor*.
<http://www.dw.com/tr/diller-%C3%B61%C3%BCyor/a-3765299125.10.2017/20.11>
- Gündoğan İbrişim, Deniz. (2016), *Dünya Edebiyatı Kavramına Kısa Bir Bakış*.
<https://oggito.com/dunya-edebiyati-kavramina-kisa-bir-bakis-0220161167708.10.2017/18.41>

<https://scholar.harvard.edu/daviddamrosch/biocv> 08.10.2017/10.25

http://www.forex.ntu.edu.tw/files/news/1834_b11e101f.pdf 09.10.2017/22.15

www.iwl.fas.harvard.edu 08.10.2017/ 12.18

Suher, Dylan. An interview with David Damrosch.

<https://www.asymptotejournal.com/interview/an-interview-with-david-damrosch/>
10.10.2017/19.56